

Mladen Dolar: *Glas i ništa više*

249

DISPUT, Zagreb 2009.

S ENGLESKOG PREVELA – Anera Ryznar

RECENZIRA – Toni Bandov

Filozofski fakultet u Zagrebu

tbandov@ffzg.hr

Kratka studija o glasu Mladena Dolara, dugogodišnjeg profesora filozofije na Ljubljanskoj Univerzi, suosnivača ljubljanske psihoanalitičke škole, filmskog i glazbenog kritičara, objavljena je na slovenskom 2003. g., na engleski prevedena 2006., da bi se u hrvatskom prijevodu pojavila 2009., dok prikaz knjige u ovom časopisu stiže dvije godine nakon objave domaćeg prijevoda. Zgodan pokazatelj kako funkcionira recepcija novih djela kod nas.

In medias res. Dolar odmah na uvodu navodi jednu anegdotu koja bez suvišne terminologije daje uvid u stvar. Radi se naime o talijanskim vojnicima skrivanim u rovu u kojemu zapovjednik izdaje naredbu o pokretanju ofenzive. No ni nakon prvog, drugog i konačno paradigmatškog trećeg uzvika: "Vojnici, u napad!" nitko se ne miče, već netko slabijim glasom iz rova progovori: "*Che bella voce!*" ("Kako divan glas!"). Ova anegdota vrlo dobro raščlanjuje klasično poimanje problematike glasa. Radi se o binarnosti kao prenošenju značenja ili objektu fetišističkog obožavanja. No preostaje li u zraku još nešto osim te dvije razine – adresiranja poruke subjektima i estetskog uživanja u lijepom glasu? Dolar odgovara potvrdno i nudi glas kao puki preostali objekt, *ostatak*, koji "djeluje kao slijepa pjega i... poremećaj estetskog vrednovanja" (str. 7).¹ Svoj pionirski poduhvat u istraživanju jedne takve razine glasa on će provući kroz glavne grane filozofskog promišljanja (te na taj način objekt istraživanja disciplinirati) kako bi dokazao da je glas kao objekt nepravedno ostao zanemaren pred 'označiteljem'.

Zamislimo li se nad glasom kao pojavom, uvidjet ćemo da on duboko i sveobuhvatno prožima naš svakodnevni život. Mi se borimo s glasovima i "bezbrojnim inačicama glasa koje beskonačno premašuju značenje" (str. 16). Riječi se zapravo nalaze u sredini između visoke gustoće i kvantitete glasova te jednog tihog, ali upornog unutarnjeg glasa koji se ne da ušutkati.

Da bismo bili smatrani članovima neke jezične zajednice mi "zvukove nekog jezika moramo proizvoditi tako da zadovoljimo njegovu razlikovnu matriču" (str. 22). Tim činom označitelj u potpunosti zamagljuje glas koji se nakon što je izgovoren već trenutačno gubi. No prije toga mora se ispuniti jedan uvjet koji će otvoriti vrata glasu i označitelju. Taj uvjet Dolar deleuzeovskim rječnikom

1 – U zagradama navodim broj stranice hrvatskog prijevoda.

opisuje kao *deteritorijalizaciju* usta, jezika i zubi. Ne smijemo se zavaravati, iskonska namjena usta okrenuta je hrani. Zato će Deleuze i reći: “Govoriti... znači gladovati”. Prema Dolaru neki od načina kako postajemo svjesni glasa kao objekta su akcent, intonacija i boja, koji su otporni na označitelja, ali ne narušavaju normu. Budući da je vladajuća jezična norma “akcent koji je proglašen ne-akcentom” (str. 22), jer, kako autor navodi, država nema na glasak, mi ga teže postajemo svjesni.

Autor istraživanje započinje lingvistikom glasa, zanimljivom sintagmom budući da lingvistika poznaje samo lingvistiku označitelja, da bi preko metafizike, fizike, etike i politike glasa završio na dva konkretna slučaja u kojima glasovi, u svjetlu njegovog istraživanja, igraju reprezentativnu ulogu – Freudu i Kafki.

Kao što je već u početku navedeno, Dolar je uz svoje filozofsko zvanje glazbeni i filmski kritičar te su zahvaljujući tome svi dijelovi knjige majstorski oprimjereni raznovrsnim filmskim i glazbenim isječcima koji efektno dočaravaju problem, čime je ostvarena posebna pristupačnost teksta s obzirom na to da se radi o djelu, badiouovskim rječnikom rečeno, *ušavljenom* u poststrukturalističku i psihoanalitičku terminologiju koja jednom početniku ispočetka može biti nerazumljiva.

Dok se na glas uobičajeno gleda kao na nositelja iskaza, u kojemu njegova materijalnost leži tek u temelju značenja (*i ništa više*), nešto što sâm (raz)govor zamagljuje ostaje u pitanju što je s glasom bez njegove povezanosti s označiteljem, golim glasom, kakva je njegova pozicija (ako uopće postoji). Glas je u svakom slučaju *conditio sine qua non* značenja. Lingvistika, iako načelno poznaje dihotomiju glasa i označitelja, ipak privilegira označitelja koji posjeduje logiku koja se daje secirati, odrediti i fiksirati. Dolar pritom navodi fonologiju kao paradigmu lingvistike označitelja. Glas, s druge strane, ono je što pridonosi stvaranju smisla, no u lingvistici je on “tek instrument, sredstvo, medij, a značenje je cilj” (str. 17).

S onu stranu označitelja Dolar razlikuje jedan cijeli spektar pojavnosti glasa, u pred- i post-jezičnoj razini. Tu se prije svega ističu kašljanje i štucanje, proizvodi uplitanja fiziologije u strukturu. U neartikulirane predboličke manifestacije po definiciji možemo ubrojiti dječje brbljanje (*in-fans*) i tepanje. Njih Dolar pozivajući se na Lacana ipak vidi kao već uhvaćene u diskurz. Slijedeći takvu logiku nastupa i revizija krika, opet prema Lacanovom receptu majstorskih jezičnih igara, kada *cri pur* (čisti krik) postaje *cri pour* (krik za nekime). Pjevanje, s druge (postjezične) strane, povezanost je glasa i označitelja u kojem glas izbija u prvi plan, namjerno i na račun značenja. Zbog toga Dolar zaključuje kako je pjevanje zapravo jako loša komunikacija s obzirom da označitelj postaje nadjačan fenomenom koji mu inače pred-leži.

Poglavlje koje govori o metafizici glasa osvrće se na fonološku strukturalnu analizu koja je reduciranjem glasa dobila određeni ostatak, pozitivni ostatak, koji je ustvari *glas kao objekt*, otporan na postupke označavanja. On je neuhvatljiv, trenutačan, nestaje čim nastane.

U glasu se oduvijek vidjela izvorna povezanost s jezikom, odnosno da je “glas osnovni element jezika, njegovo prirodno utjelovljenje” (str. 37). Sprega koju oni tvore jamči prisutnost i smisao. Već je Derrida utvrdio da je povijest zapadne metafizike izrazito fonocentrična. Binarna opozicija glasu, tj. izgovorenoj riječi, bilo bi pismo, kao fiksacija izgovorenoga, parazitska dopuna jeziku, ono *sekundarno*. No unutar te opozicije glas – pismo Dolar utvrđuje jednu opoziciju u kojoj *logos* stoji nasuprot *glasu*. U toj se opoziciji upravo glas pretvara u objekt nepovjerenja koji može postati “razornim za prisutnost i smisao” (str. 42). Glavni je primjer povijest glazbe. Glazbi se vrlo dugo propisivalo neudaljavanje od riječi (*smisla*) kako slušatelj ne bi postao zaveden i fasciniran. O čemu se zapravo radi? Postoji opasnost da se glas ne bi osamostalio a to bi značilo da se udaljuje od riječi kao jamca smisla i prisutnosti. Primjer je svakako Platon. Glas zavodi i time nudi senzualnost, prolaznost i frivolnost, a to sve se poistovjećuje sa ženskošću. Stoga je cilj glazbe vezati glas uz slovo jer svaki odmak i osamostaljivanje što glasa što glazbala (puhača prvenstveno) donosi “prodor Drugosti, užitka i ženskosti.”

Jedan ‘instrument’ rubni je, ali važan, slučaj ove analize. Radi se *šofaru*, primitivnom obliku roga u koji se puše četiri puta za vrijeme židovskog blagdana Jom Kipur. U zvuku *šofara* čuje se glas (pra)Oca. Taj glas, premda razoran (podsjeća na glasanje bika), ipak je besadržajan. On obvezuje podanike i slovu Zakona predaje autoritet. Jer, kako Dolar navodi, zakon bez glasa nije zakon. U jednom od tih trenutaka, kada se prisutnost Oca očituje kroz “zastrašujuć i dominantan zvuk” (str. 53), Mojsije razabire riječi i prenosi ih narodu. Pitanje koje Dolar postavlja jest je li glas Oca kojeg prati Zakon toliko različit od onog ženskog, anatemiziranog glasa?

Koliko god materijalnost bila nevažna za označiteljevu razlikovnu logiku, ona je ipak uvjet mogućnosti njegove povezanosti s tijelom. Materijalnost je fakt označitelja. Njome se autor bavi u poglavlju o fizici glasa. Naime “označitelj funkcionira tako što materijalnost stavlja u zgradu” (str. 57). U duhu toga Dolar promišlja Badiouovu tezu o temeljnom načelu *demokratskog materijalizma* koja glasi da postoje samo *tijela i jezici*. Dolar u glasu pronalazi kariku koja ih povezuje, naziva je kartezijanskom epifizom u podjeli tijelo/jezik. No ta povezanost nije uvijek jednostavna. Zbog toga autor obrađuje učinke koje stvara glas bez tijela u tzv. akuzmatici glasa. “Akuzmatični glas je onaj glas kojemu ne vidimo izvor” (str. 59). Učinci koje ta razdvojenost izaziva Dolar opisuje kao *zazorne*. Čak i nakon što smo otkrili izvor glasa, počesto nam se čini da mu tijelo ne odgovora, da ne prijanja dobro, da se ponaša kao neka vrst izrasline koja strši.

Ono što glas bez tijela može ostvariti jest “autoritet i višak značenja” (str. 60). Najbolji primjer svakako je Pitagora čiji su učenici sebe nazivali *akuzmaticima*. No “(k)ada se glas poveže s nekim tijelom, on gubi svoj svemogućí karizmatični karakter – razotkriva se kao banalan” (str. 65). Kao primjere Dolar navodi *Čarobnjaka iz Oza* i film *Kad stranac nazove* Freda Waltona. Vidjeli smo kako fizika glasa promišlja njegovu empirijsku pojavnost, ali ostaje

pitanje što s onim čudnim unutarnjim stanjem koje nazivam ‘glasom savjesti’, kakva je njegova priroda? Tim problemom autor se podrobnije bavi u poglavlju pod nazivom *Etika glasa*. Glavno pitanje koje Dolar postavlja jest: “Je li vanjski glas doslovan, a unutarnji metaforički?” (str. 81). U prvom redu sintagma ‘glas savjesti’ svjedoči o povezanosti glasa sa savješću. Ako pod savješću razumijemo razvijen osjećaj moralne odgovornosti, postavlja se pitanje koju ulogu pri izgradnji tog osjećaja igra glas? Činjenica je da je to glas koji ne možemo ušutkati i da taj “(e)tički glas nije subjektiv glas” (str. 100). Dolar se onda pita: “Temelji li se etika na slušanju glasova?” (str. 81).

Posegnemo li za primjerima iz povijesti etike, nećemo ostati kratkih rukava. Autor nas u prvom redu podsjeća na Sokrata i njegovog *daimoniona* koji ga je sprečavao da ne pogriješi. U unutarnjem glasu pronalazimo izvornu povezanost s Bogom. Dok su um i razum skloni zabludama i revizijama, oni nas izdižu ponad životinja, ali toliko Bogu ipak ne približuju. Dalje navodi Rousseauovog Émilea kojemu “sveti glas prirode” govori kako se treba ravnati. No Kantov glas, za razliku od prethodna dva, osim zahtjeva da svoju volju podvrgnemo formalnosti moralnoga zakona, tj. kategoričkome imperativu, drugog sadržaja nema. On “ništa ne zapovijeda niti sprečava, ne savjetuje niti odvraća” (str. 88) kao unutarnji glasovi kod Sokrata i Rousseaua.

Promišljajući opreku uma i nagona Freud se pita na koji se način um suprotstavlja nagonu. Snagu uma koja je sposobna nadvladati nagon kao “silu koja vrši pritisak” Freud smješta baš u glas uma, koji on izjednačava s glasom superega. Dolar pak lucidno uviđa da glas superega uopće nije njegov glas, nego način kako mu umaknuti.

Posljednje poglavlje posvećeno je politici glasa. Već Aristotel u svojoj *Politici* navodi govor kao osobinu koja čovjeka izdvaja među životinja. No i u toj podjeli postoji daljnja raščlamba, recimo Agamben uvodi podjelu na *bios i zoe*, politički život i ogoljeni život. Analogno toj podjeli Dolar razdvaja *phone* od *logosa*, glas od govora. *Phone* je pandan ogoljenom životu, kao nešto što bi trebalo ostati van političkoga, ali koje se uvijek nalazi u srži društvenog. Ono se nikako ne može ubrojiti u predruštvene fenomene kao što se ni *phone* ne ubraja u predjezične. Takvu simultanu isključivost/uključivost Dolar opisuje Lacanovim pojmom *ekstimmnosti*.

Politika glasa osvrće se i na usku povezanost glasa s izvođenjem rituala i svetkovina, pri kojima se riječi ne izgovaraju naglas, nego se nerazumljivo šapuću, šušte, ponavljaju, jer “glas ritualno osigurava pravi autoritet slova” (str. 111). Autor navodi primjer plemenskih zajednica u kojima se poglavica narodu obraća jako tiho i nerazumljivo, zapravo šapćući u uho svojem veziru koji onda poruku prenosi narodu, a pri tome naravno poruka podliježe promjeni značenja. Takvu vrstu obraćanja Dolar direktno veže s modernim totalitarnim režimima, koji imitiraju ritualnost glasa, dok drugi prenose značenje. Kao primjer navodi Chaplinovu izvedbu Hynkela u filmu *Veliki diktator*. Hynkel, modeliran prema Hitleru, izvodi cijelu jednu nerazumljivu koreografiju glasa koja jako podsjeća na njemački ali iz koje tek usputno

razaznajemo neke konkretne njemačke riječi. Ono što je tu važno jest da je izvor glasa prisutan, kao jamac riječi, dok se ostali, u njegovom slučaju prevoditelj, brinu za značenje. "Riječi uz potporu glasa stvaraju zakon" (str. 114). Autor podsjeća na Eichmannovo svjedočenje u Jeruzalemu: "*Führerworte haben Gesetzkraft*". S jedne druge totalitarne strane zanimljivo je da 'staljinistički' glas slušatelje utapa u monotoniji, to je glas "bez prave intonacije i retoričkih učinaka" (str. 115).

U dva završna odlomka Dolar se bavi specifičnim pojavama glasa u psihoanalizi Sigmunda Freuda i djelima Franza Kafke. Kod Freuda obraća pozornost na *klik*, fenomen u kojem se glas promatra kao element koji izmiče označitelju i koji logika označitelja ne može fiksirati. Taj označiteljski ostatak nesvjesno tumači tako da kada progovori njegov govor postaje "medij nesvjesne žudnje".

Jezezik bila bi specifična zvučnost riječi kojom nastaju omaške koje se očituju kao veza između žudnje i jezika. "Jezezik u temelju upućuje na neku dimenziju gdje 'glas u označitelju' postaje nositeljem užitka tako da se govor pretvara u proces u kojemu se označitelj i užitak spajaju u beskonačnost zvučnih odzvanjanja i igara riječima tvoreći tkivo nesvjesnoga" (str. 152).

Na kraju, simbolično, preostaje šutnja. Freud recimo nagone opisuje kao ni-jeme, tihe. Šutnja nije 'odsutnost zvuka' nego drugo govora, naličje glasa, odnosno njegov negativ. Odličan primjer koji Dolar navodi je *pas koji nije lajao* iz Sherlocka Holmesa gdje odsutnost znaka upućuje na nešto jednakovrijedno prisutnosti u strukturalističkom simboličkom poretku.

Konačno, osvrćući se na Kafku i Dolar počinje s raspravom o transcendentnosti zakona koja se provlači kroz Kafkina djela. Autor smatra da je zakon "masivna valjanost bez značenja utjelovljena u djelomičnim objektima koji su dovoljni da se na njima izgrade fantazme" (str. 161). Primjerice sluga, vratari, činovnici itd. Tako i glas; iako stoji iza zakona, on se uvijek manifestira kroz neke "smiješne šumove, emitira zagonetne zvukove" (str. 162). Kod Kafke takve zagonetne zvukove nalazimo napretek. Primjerice kada Geometar K. dođe u selo i telefonira u zamak kako bi doznao svoj zadatak, on s druge strane slušalice čuje samo zujanje, mrmljanje, ništa raspoznatljivo. U priči *Muk sirena* nalazimo Odiseja privezanog za jarbol, ušiju napunjenih voskom kako prolazi pored sirena da bi se zaštitio od njihovog primamljivog i letalnog pjeva. No sirene šute dok Odisej misli da ih je nadmudrio. Dolar se pita, igre radi, što bi bilo da je Odisej ipak u jednom trenutku shvatio da sirene zbilja šute te u tome prepoznaje nultu točku zakona tj. "mehanizam zakona sveden na minimum: od nas ništa ne očekuje, ne naređuje, naredbama i zabranama se možemo usprotiviti, ali šutnji ne" (str. 164).

Dolarova studija o glasu djelo je po objektu istraživanja neusporedivo u suvremenim okvirima. Očituje se paradigmatiskim filozofskim pogledom na stvar koji propituje samorazumljivost svojega objekta kojeg, baštineći Derridove i Lacanove metode, raščističuje od naslaga nataloženih kroz dugu povijest filozofskog te, onu kraću, lingvističkog i psihoanalitičkog pristupa. S druge strane pak, svakoj od njih otvara novi i bogatiji rakurs pri upuštanju u problematiku glasa i njegovih reperkusija kroz discipline lingvistike, fizike, metafizike, etike i politike.